

محیط طبیعی و مصنوع در شهر مطلوب از دیدگاه امام علی(ع)*

سید محمدصادق پوریزدان پرست^۱ / حمیدرضا صارمی^۲ / سید علی صفوی^۳

تاریخ انتشار مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۶/۱۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

چکیده

در دنیای جدید، با نوظهور پنداشتن مسائل، دیگر به پیشینه مباحثت آن در آثار اسلامی پرداخته نمی‌شود. از آنجاکه این کمبود در مطالعات شهر و شهرسازی نیز قابل مشاهده است، متوفکران مسلمان دغدغه تدوین و تبیین در موضوعات مختلف و بطور خاص اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی شهر مطلوب اسلام را از منشأ وحی و سنت دارند. در این بین گفتار امامان معصوم^(۱) برخاسته از دو معیار عقل و شرع بوده که می‌توان انتظار پیامدهای منفی و آسیب‌های دیدگاه‌های کنونی را در آن نداشت. در تحقیق جاری، ما با هدف دستیابی به دیدگاه امیرمؤمنان علی^(۲) در خصوص اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی به عنوان یکی از ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب، براساس هشت مبنای معرفی شده در تحقیقات قبلی نگارندگان شامل توحید و خدامحروری، عدالت، حیات، کرامت انسانی، امنیت، آزادی، نظم و مالکیت، دو بستر طبیعت و مصنوعات انسانی را مورد بررسی قرار داده‌ایم. در این راستا روش تحقیق تلفیقی از روش‌های تحلیل متن و فراتحلیل بوده و از منابع کتابخانه‌ای شامل منابع حدیث، شرح‌ها و تفاسیر و تحقیقات دیگران در جمع‌آوری اطلاعات، بهره برده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شهر مطلوب، همانند سایر اجزای آفرینش، برای انسان و کمال او بوده و این شهر برای انسان تنها فرصتی را فراهم کرده تا بتواند به مقام اصلی خود، یعنی خلیفه‌الله‌ی دست یابد؛ فلذا همه‌چیز در این جامعه، ابزاری در جهت خدمت به انسان و رشد کرامت‌های او و درنهایت برای رسیدن به هدف مقدس لقا الله است.

وازگان کلیدی: شهر مطلوب، طبیعت، محیط مصنوع، امام علی(ع)، نهج‌البلاغه.

۱. پژوهشگر دوره دکتری گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

* این مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «تحلیلی بر ماهیت شهر مطلوب در اندیشه اسلامی با تأکید بر نهج‌البلاغه» به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم است که در گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس تهران انجام شده است.

** نویسنده مسئول: saremi@modares.ac.ir

۱- مقدمه

عدل و ظلم کافی نبوده و قطعاً باید از قرآن و سنت استفاده کرد (نجفی و دیگران، ۱۳۹۹: ۵۴). نهج‌البلاغه یکی از مشهورترین و در عین حال قابل اجماع ترین کتاب حدیثی در میان شیعیان از جمله متون اخلاق نقلي محسوب شده که می‌تواند ما را در دستیابی به هدف تدوین اصول حاکم بر شهر مطلوب باری نماید.

پژوهش اصلی در پژوهش جاری این است که آیا اساساً امامان شیعه و به‌طور خاص امیرمؤمنان علی^(۴)، دارای نظر و اندیشه در حوزه شهرسازی بوده‌اند. در صورتی که چنین اندیشه در کلام آنان تجلی داشته آیا می‌توان نسبت به تدوین چهارچوب اندیشه‌های شهرسازی ایشان در حوزه‌های نظری و عملی اقدام نمود؟ درنهایت با توجه به ماهیت اكتشافی این پژوهش و رویکرد آن، این پژوهش به دنبال اثبات یا رد فرضیه مشخصی نیست؛ بلکه در تلاش است تا به این پژوهش پاسخ‌گوید که از دیدگاه امام علی^(۴)، صفات و ویژگی‌های شهر مطلوب در ابعاد کالبدی کدام است؟ فلذا در پژوهش حاضر ما به دنبال استخراج اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی به عنوان یکی از ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب از دیدگاه امام علی^(۴) خواهیم بود.

۲- پیشینه و چهارچوب نظری پژوهش

در سال‌های اخیر تحقیقات مختلفی در خصوص صفات شهر مطلوب در آراء و نظریات متفکران مسلمان آغاز گردیده است. در این بین تحقیق در خصوص صفات شهر مطلوب از منظر ائمه اطهار^(۴) به‌طور خاص امیرمؤمنان علی^(۴) که دارای ذخایر بالقوه متعددی در راستای دستیابی به صفات محل زیست مطلوب انسان بوده، در رشتہ شهرسازی همچنان در ابتدای راه است. در این بین به‌طور خاص مرحوم دکتر نقی‌زاده (۱۳۹۵) در کتابی تحت عنوان شهر علوی (شهر آرمانی تحقق پذیر در دنیا) به موضوعات مبانی فکری، عوامل جهت‌دهنده شناخت و عمل انسان، حقوق و ارتباطات انسانی و طبیعت و محیط زندگی اشاره نموده و قبادی (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان ویژگی‌های شهر از منظر نهج‌البلاغه تلاش نموده با مراجعه به کتاب نهج‌البلاغه و تفاسیر آن، ویژگی‌های شهر را در چهار بعد فرهنگی، اجتماعی، مدیریتی و کالبدی بازگاوی کند. سایر محققین نیز، پژوهش‌هایی پراکنده در باب دیدگاه‌های امام علی^(۴) در باب شهر مطلوب داشته‌اند که هیچ یک جامعیت کافی جهت معرفی را نداشتند.

وجه تمایز پژوهش جاری با تحقیقات گذشته در آن است که جهت استخراج مطالب به نهج‌البلاغه بسته نشده و به سایر منابع حاوی کلام امام علی^(۴) نیز رجوع گردیده و علاوه بر تحلیل مستقیم از منابع کلام به فراتحیل (ترکیب نتایج پژوهش‌های منفرد و پراکنده با یکدیگر) نیز پرداخته شده

کالبد و عناصر محیطی همیشه وسیله و انسان همیشه قهرمان تعامل با فضاست (نقره‌کار، ۱۳۹۳: ۱۰۲). در واقع می‌توان گفت که شهر، کالبد انسان جمعی بوده و روح جمعی شهرهایان، جان و روان شهر است. جامعه‌ای می‌تواند راه رشد و تکامل خود را در پیش گیرد که نه تنها کالبد شهری مانع رشد این موجود زنده (حیات جمیع ساکنان شهر) نشود؛ بلکه همانند خاک حاصلخیز و آب‌وهای مناسب برای یک درخت، بتواند شرایط رشد مناسب آن موجود زنده را فراهم کند (رئیسی، ۱۳۹۷: ذ).

با ایستی توجه داشت که آثار انسانی و از جمله شهر و محیط زندگی، در عین حالی که متأثر از اعتقادات و جهان‌بینی و فرهنگ جوامع ساکن آن است، متقابلاً عمارت‌ها و شهرها و به‌طور عام محیط زندگی، بر تجلی اصول و ارزش‌های فرهنگی و بر جهان‌بینی و رفتار ساکنین خود نیز تأثیرگذار خواهد بود (نقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۸؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۲۵) ازین‌رو است که اسلام به‌طور کلی، تنها با روح و قلب مسلمان کار نداشته و اندیشه ساختن محیط برای انسان کمال جو بوده که باعث شده مسلمین اثرات فوق العاده‌ای در عرصه‌های مختلفی مانند معماری، صنایع مستظرفة نقاشی، خطاطی، ادب، اخلاق، سیاست و تشکیلات اجتماعی و حقوقی داشته باشند (صارمی، ۱۳۸۷: ۶). البته اسلام اصولی را مطرح می‌کند که در هر زمان و مکانی تفسیر و کالبد خاص خود را دارند، در این بین مهم وحدت عدالت، تعادل و هماهنگی، حفظ حرمت انسان، متذکر بودن اثر هنری، رجحان معنویت بر مادیت و رهایی انسان و نجات او از غفلت و جهالت است (مشکینی و رضایی مقدم ۱۳۹۳: ۴۸).

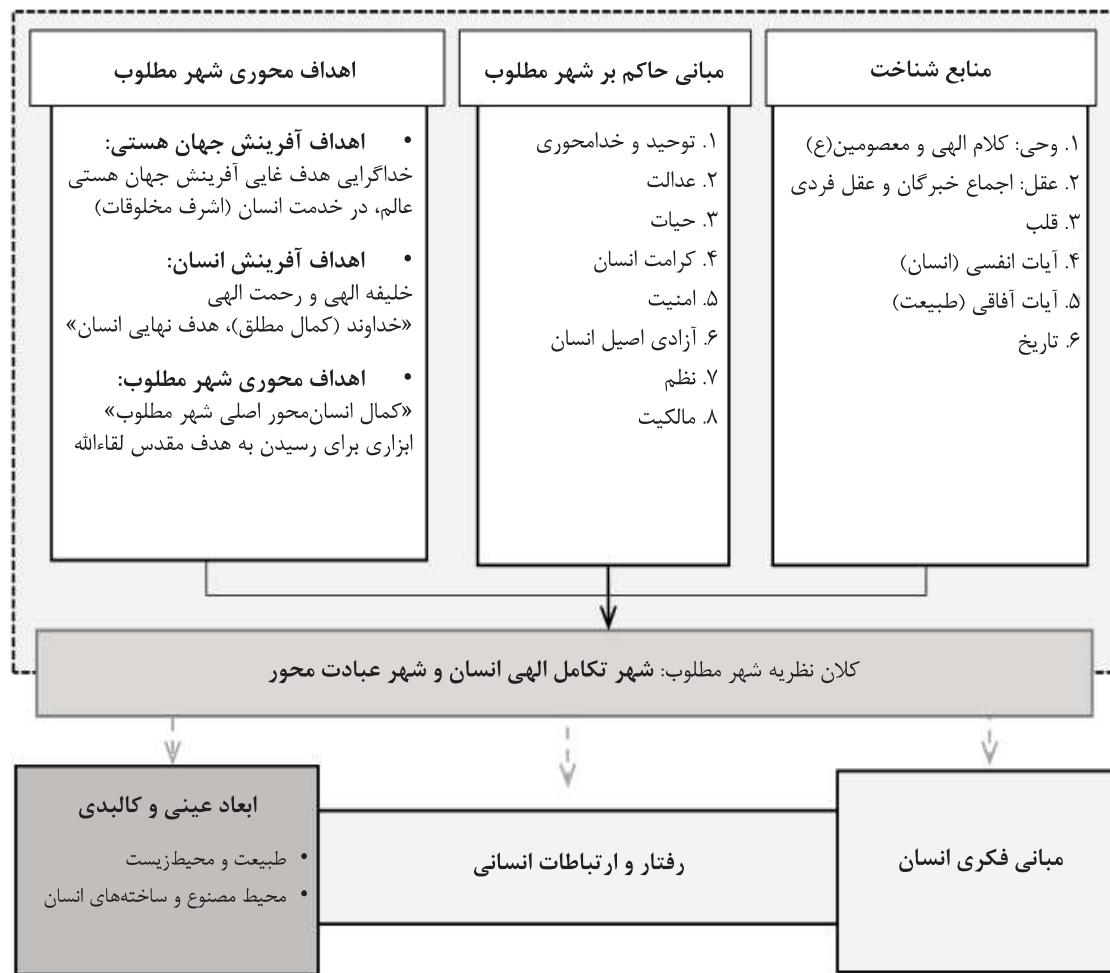
۱- بیان مسئله

متأسفانه، در دنیای جدید، با نوظهور پنداشتن مسائل، دیگر به پیشینه مباحثت آن در آثار اسلامی پرداخته نشده یا اگر هم پرداخته شده، بسیار ناقص و در حد اشاره است. این کمیود در مطالعات شهر و شهرسازی نیز قابل مشاهده بوده؛ فلذا متفکران مسلمان در این حوزه، تدوین و تبیین در موضوعات مختلف و به‌طور خاص اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی شهر مطلوب اسلام را از منشأ وحی و سنت دغدغه خود می‌دانند.

در این بین متون اخلاق نقلي، خدامحور و بر پایه وحی بوده و نویسنده‌گان این متون به جای طرح بحث‌های فلسفی یا عرفانی، اخلاق برگرفته از آیات قرآن و روایات معمومین^(۴) را بیان کرده‌اند. به‌طور کلی محققین متون اخلاق نقلي عقیده دارند که عقل به تنها‌ی برای بیان تمام مصاديق

هستند که با تأکید بر عقلانیت، به تحلیل ماهیت آرمان شهر پرداخته‌اند. در این بین تقاضوت نگاه ایشان با سایر متغیران، در توجه ایشان به دو موضوع هدف و مبانی و چگونگی استخراج این دو از منابع حقیقی آرمان شهر است (صارمی و کشاورزی، ۱۴۰۰: ۱۷۸). ما در پژوهش دیگری، منابع شناخت و هشت مبانی اصلی در شهر مطلوب و درنهاشت اهداف محوری و کلان نظریه شهر مطلوب را از دیدگاه امام علی^(۴) استخراج نموده‌ایم که این موارد در نمودار ۱ خلاصه گردیده است. در تحقیق جاری با توجه به سه بعد اصلی شهر مطلوب، هشت مبانی معرفی شده در موضوع ابعاد عینی و کالبدی از دیدگاه امیرمؤمنان علی^(۴) پی‌جویی خواهد شد.

همچنین در پژوهش جاری ابتدا مبانی کلی که در هر ساحتی از شهر مطلوب بایستی بدان توجه داشت، از منظر امیرمؤمنان علی^(۴) معرفی و سپس براساس این چهار چوب به تحلیل و فراتحلیل متن م وجود بهمنظور دستیابی به اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی پرداخته شده است. لازم به ذکر است که شهر مطلوب مجموعه‌ای از مفاهیم، اصول و قوانین مستقل از حوزه‌های معرفتی نبوده، بلکه بر مبانی اصول و قواعد برگرفته از برخی منابع شکل می‌گیرد (پارسانیا، ۱۳۹۰: ۱۳۱)؛ لذا درباره آرمان شهر، باید سه امر منبع، مبانی و هدف آرمان شهر را قبل از ورود به مباحث دیگر از همدیگر بازنهاشت. آیت‌الله جوادی آملی از فقهای برجسته عصر کنونی، از جمله محققین دینی

نمودار ۱- منبع، مبانی، هدف و کلان نظریه شهر مطلوب از دیدگاه امام علی^(۴) (منبع: نگارنده‌گان)

در این راستا موضوعات ویژگی‌های طبیعی شهر مطلوب، سپس موضوعات حقوق طبیعت و اصول حاکم بر روابط انسان با طبیعت توضیح داده خواهد شد. درنهایت موضوع محیط مصنوع و ساخته‌های انسان براساس هشت مبنای معرفی شده در چهارچوب نظری در کلام امام علی^(۴) موردبررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲- طبیعت

۱-۱- ویژگی‌های طبیعی در شهر مطلوب

شهر، بدون طبیعت پا نمی‌گیرد و اگر در نبود طبیعت شکل بگیرد، بی‌روح، کریه منظر و خشن خواهد بود. ویژگی‌های خاص یک شهر از منظر طبیعی می‌تواند امتیازهایی به آن بدهد که آن شهر را بر دیگر شهرها برتری ببخشد. همچنین در درآمیختگی محیط طبیعی با محیط کالبدی شهر، سرمایه‌ای وجود دارد که حفظ و بهره‌برداری از آن همچون سایر سرمایه‌ها و ارزش‌های جامعه شهری خواست همگان است (قابادی، ۱۳۹۳: ۱۰۹). امام علی^(۴) در خطبه ۱۴ و ۱۹۲ نهج‌البلاغه درباره سختی و مشقت دستیابی به کعبه و موقعیت طبیعی آن و در ارتباط با برترین سرزمین‌ها از منظر طبیعی و همچنین خطاب به مردم بصره در نکوهش شرایط طبیعی این شهر و تأثیر آن بر وضعیت روانی اهل بصره به مواردی اشاره می‌فرمایند که از این سخنان می‌توان ویژگی‌های طبیعی جایگاه مطلوب برای سکونت را شناسایی نمود (جدول ۱).

۱-۳- ضرورت و اهمیت پژوهش

گفتار امامان معصوم^(۴) برخاسته از دو معیار عقل و شرع بوده که از این دریچه می‌توان به واقعیت‌های موجود در جهان و جامعه خود نگاه کرده و ضمن مشاهده و شناخت بسیاری از حقایق، علاج دردها را در آن پیدا نمود. در واقع آثار بجا مانده از امامان معصوم^(۴) همچنان حاوی نکات بسیاری بوده که از دید ما مغفول مانده است. درنهایت اهمیت توجه محققین به کلام امامان معصوم^(۴) را می‌توان در سطح بین‌الملل، بیداری جوامع اسلامی و الگوگری و مطالبه کشورهای مسلمان در راستای تمدن‌سازی اسلامی نوین، در سطح ملی، سیاست‌های کلی کشور، قوانین و برنامه‌های بالادستی در لزوم توجه به الگوی اسلامی ایرانی در شهر و شهرسازی و حرکت مجامع علمی به سمت تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و برنامه تحول در علوم انسانی ازیک طرف و عدم پاسخگویی مدل‌های عمده‌ای با منشأ غربی به نیازهای بنیادین بشر، رواج الگوهای غیربرومی، تقلید نابجا از دیگران، لزوم توجه به مواريث معنوی و جستجوی دلایل موقوفیت و تعالی هنر دوران کهن اسلامی، لزوم بررسی کلام ائمه اطهار^(۴) به عنوان مفسران وحی و پایه‌های توحید، لزوم مستند سخن گفتن در باب ویژگی‌ها و صفات شهر اسلامی و کمبود مدارک و تحقیقات گذشته در باب کلام امامان معصوم^(۴) در راستای استخراج ویژگی‌های شهر مطلوب، از طرف دیگر خلاصه نمود.

در تحقیق جاری هدف آن است که از ابعاد سه‌گانه شهر مطلوب یعنی مبانی فکری، ارتباطات انسانی و ابعاد کالبدی به‌طور خاص به موضوع ابعاد عینی و کالبدی پرداخته شده و در این راستا براساس هشت مبنای معرفی شده حاکم در تمامی ابعاد شهر مطلوب، اصول حاکم بر ابعاد عینی و کالبدی ذیل این هشت مینا از دیدگاه امام علی^(۴) پی‌گرفته شود.

۲- بحث و یافته‌های پژوهش

کالبد شهر متأثر از دو عامل انسان و شیوه‌های رفتاری و ارتباطی او به اضافه شرایط خاص طبیعی - محیطی، اقتصادی، فنی، علمی و هنری بوده (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۵) و وجه کالبدی جامعه شهری بدطور کلی، به بستر طبیعی جغرافیایی، اقلیمی، محیطی، زمین‌ساختی، ساختمانی و معابر شهری مربوط می‌شود (قابادی، ۱۳۹۳: ۱۰۷). مهم‌ترین مؤلفه‌های بعد کالبدی جامعه شهری که در نهج‌البلاغه از آن سخن به میان آمده است در ادامه پی‌گرفته خواهد شد. ابتدا به موضوع طبیعت پرداخته شده که

جدول ۱- ویژگی‌های طبیعی شهر و محیط مطلوب در کلام امام علی^(۴) (مأخذ: نهج‌البلاغه؛ اسماعیل پور و سلیمانی، ۱۴۰۰؛ عmad و سنایی راد، ۱۳۸۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶)

<ul style="list-style-type: none"> • برخورداری از چشم‌انداز و مناظر زیبا، دلپذیر و چشم‌نواز • شادی‌آفرینی و نشاط‌بخشی • برخورداری از منابع فراوان آب و چشممه‌های جاری • برخورداری از خاک خوشبو و بنا نشدن در محیط بدبو • وجود راهها و جاده‌های آباد 	<ul style="list-style-type: none"> • قرارگیری در بستر سبز میان باغها، بستان‌ها و جویبارها، • قرارگیری در بستر دشت‌های پهنه و هموار و مسطح بودن • برخورداری از فضای سبز مناسب و درختان انبوه و متصل • نزدیکی به مراکز تولید میوه • پیوستگی و نزدیکی شهرها و قریه‌ها و آبادی‌ها
--	--

جدول ۲- حقوق طبیعت در کلام امام علی(ع) (مأخذ: نهج‌البلاغه؛ اصغری و همکاران، ۱۴۰۰؛ خاک‌زنده، ۱۳۹۴؛ رضایی، ۱۳۸۹؛ صیادی، ۱۳۹۸؛ فراهانی فرد و فراهانی فرد، ۱۳۹۲؛ مرتضی، ۱۳۹۵)

توضیح	حقوق
خداؤند حفیظ است و تمام هستی در حوزه حفاظت خداوند قرار دارد. ^۱ امام علی ^(۴) می‌فرمایند: «کمترین حقی که خدا بر شما دارد این است که با استمداد از نعمت‌های ایش او را معصیت نکنید. ^۲ نابودی و تخریب و آسودگی محیط‌زیست نیز با استفاده از نعمت‌های خداوند صورت می‌گیرد و از این‌رو هرگونه رفتاری که منجر به تخریب در محیط‌زیست شود، نهی گردیده است.	حفظ طبیعت (مسئلیت در قبال حفاظت و جلوگیری از ویرانی طبیعت)
حضرت امیر ^(۴) فلسفه هبوط آدم را آبادانی زمین معرفی نموده‌اند: «... پس از توبه او را از بهشت به زمین فرستاد تا با نسل خود زمین را آباد سازد ...». همچنین در اهمیت زراعت به عنوان یکی از مصادیق آبادانی زمین، همین بسن که امیر مؤمنان علی ^(۴) می‌فرمایند: «هر کس آب‌وچاکی داشته باشد و باین حال فقر باشد، خدا او را از رحمت خویش دور کند» ^۳ و در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه خطاب به مالک‌اشتر می‌فرمایند: «اهتمام تو به آباد نمودن زمین بیشتر از همت گماردن تو به جمع درآمد باشد».	ارتقای طبیعت (آبادانی زمین و احیای طبیعت و عناصر آن)
توجه امام علی ^(۴) به جزئیات موجودات و دقّت ایشان در توصیف موجودات و تشریح ساختمان بدن ریزترین آن‌ها، اهمیت این موجودات جهان خلقت را می‌رساند تا بشر هم از زیبایی و دستاوردهای آن‌ها سود ببرد و هم به تأمل و تفکر در آفرینش فرو رو و هم از آن‌ها به طور معتدل و منطقی بهره‌برداری کند. با توجه به اهمیت موجودات در جهان هستی و از آنجاکه مخلوق و مصنوع خداوند هستند و همچنین به دلیل ارتباطی که با او دارند، امام ^(۴) آنان را دارای ارزش و شایسته توجه اخلاقی دانسته که با ایستی مورد توجه و مهربورزی انسان قرار گیرند.	عدالت در برخورد با طبیعت (احترام به طبیعت)
در دهه‌های اخیر، توجه جوامع به این مطلب جلب شده که فقط انسان‌ها از حقوق مختلف برخوردار نیستند؛ بلکه تمام آنچه روی زمین وجود دارد نیز دارای حقوق هستند. امام علی ^(۴) در خطبه ۱۶۷ نهج‌البلاغه، می‌فرمایند به شما مسئلیت داده شد و حتی راجع به حیوانات مورد بازخواست الهی قرار خواهد گرفت. حیوانات از مهم‌ترین اجزای زیست‌بوماند. امام ^(۴) در سخنان مختلفی به حق حیات و پسیاری نکات دیگر از جمله رعایت احساسات حیوانات اشاره فرموده‌اند.	حقوق حیوانات

۱. «إِنَّ رَبِّيْ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِظٌ» (هود/۵۷).
 ۲. «أَقْلَ مَا يَلْزَمُكُمْ لِهِ الْأَشْتَهِرُوا بِعِنْمَهِ عَلَىٰ مَعَاصِيهِ» (حکمت/۳۳۰).
 ۳. «...فَأَهْبِطْهُ بَعْدَ النَّوْبَةِ لِعَمَرْ أَرْضَهُ بَسْلَهُ» (خطبه/۱۹).
 ۴. «مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تُرَابًا نَمَّ إِنْتَفَرْ قَابِدَهُ اللَّهُ» (مجلسی، ۸۶۳/۰۰۵).

و عناصر و اجزای آن به بهره‌برداری مشروع و مجاز از آن‌ها بپردازد (نقی‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۶۳). از همین رو است که می‌توان بیان داشت نسخه اسلامی توسعه پایدار با توجه به جهان‌بینی اسلامی در مورد رابطه انسان با طبیعت و نحوه بهره‌گیری از آن، بسیار کامل‌تر و پرمحتواتر و همه‌جانبه‌تر از نسخه غربی توسعه پایدار است (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۳۵). مهم‌ترین حقوق طبیعت در کلام امام علی^(۴) شامل حفظ و ارتقای طبیعت و عدالت در برخورد با طبیعت و حقوق حیوانات بهطور خاص می‌باشد (جدول ۲).

۳-۲- اصول حاکم بر روابط انسان با طبیعت

خداآنده متعال در قرآن کریم یکجا خلقت انسان را به خاک نسبت داده^۵ و در آیه دیگری خلقت انسان را به روح خود نسبت می‌دهد^۶. در واقع همان‌گونه که حکمای اسلامی گفته‌اند، انسان به‌نهایی جهانی کوچک بوده و تمام مراتب وجود در خلقت او موجود است. امام علی^(۴)، رابطه خداوند با پدیدارها و عناصر طبیعت را این‌گونه بیان می‌فرمایند: «خداوند درون اشیا است و با آن‌ها یکی است و بیرون از آن‌ها است و از آن‌ها جدا نیست^۷. از این‌روست که رابطه نفس روحانی انسان با سایر عناصر وجودی او می‌تواند به اذن الهی مانند رابطه حضرت حق با پدیدارها باشد. بعد روحی انسان در دیگر نقوص او حضور دارد؛ اما با آن‌ها یکی نیست و بیرون از آن‌ها است؛ اما از آن‌ها جدا نیست. بر این اساس می‌توان گفت رابطه انسان با طبیعت در واقع رابطه بعد روحی انسان با سایر ابعاد و عناصر وجودی خود است؛ لذا رابطه انسان با عناصر طبیعت در واقع روند خودآگاهی انسان را تسهیل و سیر تکاملی انسان را ممکن می‌سازد. به همین تعبیر در ک قوانین حاکم بر طبیعت، به معنای در ک قوانین حاکم بر عناصر وجودی خود و احترام و آبادانی طبیعت، یعنی احترام به خود و آبادانی عناصر وجودی خود و بی‌توجهی و تخریب آن‌ها به معنای بی‌توجهی و تخریب وجود خود است (نقره‌کار، ۱۳۸۹: ۲۳۰). با توجه به گستردگی اصول حاکم بر روابط انسان با طبیعت، در ادامه برخی از مهم‌ترین اصول حاکم در کلام امام علی^(۴) ارایه گردیده است (جدول ۳).

۲-۱-۲- حقوق طبیعت

نه تنها حقوق انسان‌ها بر هم دوطرفه است؛ بلکه تا آنجا که شعاع بهره‌برداری انسان از هستی امتداد دارد، دایره تکلیف او هم وسعت دارد. امام علی^(۴) در خطبه‌ای که در روزهای ابتدایی خلافت خود ایراد کردند، پس از سفارش به شهرها و ساکنین آن، به درختان و حیوانات نیز اشاره می‌فرمایند: «تفوای الهی پیشه کنید، هم در مورد بندگان خدا، هم شهر و آبادی‌ها؛ چرا که شما [در برابر همه این‌ها] حتی سرزمین‌ها و چهارپایان مسئول هستید». در سیره امام علی^(۴) حقوق گیاهان، محیط‌زیست و حتی حیوانات کوچک و حشرات نیز مورد توجه قرار گرفته و از تعدی به همه موجودات نهی شده است. قرآن کریم نشانه حکومت ستمگران را از بین بردن محیط‌زیست معرفی می‌کند: «و هنگامی که قدرت و حکومتی یابد، می‌کوشد که در زمین فساد و تباہی به بار آورد و زراعت و نسل را نابود کند و خدا فساد و تباہی را دوست ندارد»؛ لذا امام علی^(۴) می‌فرمایند: «برای هر جانداری قوتی هست و هر دانه‌ای خورنده‌ای دارد»؛ فلذًا اگر میان جاندار و قوتش یا میان دانه و خورنده‌اش مانع ایجاد شد، به حیات آن موجود صدمه وارد شده و براساس موازین عدالت، ستمی صورت گرفته و از همین روست که امام علی^(۴) می‌فرمایند: «به خدا سوگند، اگر هفت‌اقلیم را با آنچه در زیر آسمان‌هاست به من دهند تا خدا را نافرمانی کنم که پوست جوی را از مورچه‌ای ناروا بگیرم، چنین نخواهم کرد» (رجیمی و قنبری‌نیک، ۱۳۹۶: ۴۲ و ۴۳).

مکتب اسلام به تمام ابعاد زندگی انسان، اعم از جسمی و روحی توجه کامل داشته؛ چراکه محیط پاک و سالم بستر رشد این دو بعد وجودی انسان است. همچنین بهطور کلی انسان از هر چه بهره‌مند است نسبت به آن تکلیف دارد از همین رو است که طبق آموزه‌های دینی، حفاظت از محیط‌زیست علاوه بر یک حق همگانی، تکلیفی عمومی بوده که بر عهده بندگان خدا قرار داده شده است (صیادی، ۱۳۹۸: ۱۳). حقی که زمین به بشر دارد این است که آباد شود و در آن زراعت شود و هیچ‌گاه مخروبه و بایر نماند. گذشته از حقوق محیط‌زیست، انسان‌ها نسبت به رعایت و محافظت از حیوانات نیز تکالیفی دارند.

به این ترتیب انسان مجاز به هر نوع رفتار و بهره‌برداری و تخریب طبیعت نبوده و بایستی ضمن رعایت حقوق طبیعت

۱. «أَتَّقُوا اللَّهَ فِي عِنَادِهِ وَ بِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبَقَاعِ وَ الْبَهَائِمِ» (خطبه/۱۶۷)

۲. «إِذَا تُولِيَ سُكُنَى فِي الْأَرْضِ لِتُهْسِنَ فِيهَا وَلَا يَهِيكَ الْحَرثُ وَلَا تُسْلِمَ وَاللَّهُ لَا يَحِبُّ الْفَسَادَ» (بقره/۵۰-۵)

۳. «وَ لَكُلُ ذِي رَمَقْ قُوْتُ وَ لَكُلُ حَبَّةٌ أَكْلٌ» (مجلسی، ۱۳۶۸: ۲۶۳/۶۸)

۴. «وَ اللَّهُ لَوْ أَعْطَيَ الْأَقْلَالِمِ السَّبِيعَ بِمَا تَحْتَ أَفْلَاكِهَا عَلَىٰ أَنْ أَعْصِي اللَّهَ فِي تَمَائِلِهِ أَسْلَبَهَا جَلْبَ شَعِيرَةٍ مَا قَعَلَتْهُ» (خطبه/۲۲۴)

۵. «فُوَّ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ...» (انعام/۲)

۶. «فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَضَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي ...» (ص/۲۷)

۷. «مَعَ كُلِّ شَيْءٍ لَا بِمُقَارَنَةٍ وَغَيْرُ كُلِّ شَيْءٍ لَا بِمُنَاهَلَةٍ» (خطبه/۱)

جدول ۳- اصول حاکم بر روابط انسان با طبیعت در کلام امام علی^(۴) (مأخذ: نهج البلاғه؛ اسکندری، ۱۳۹۹؛ جعفری، ۱۳۹۷؛ داوودی و وجданی، ۱۳۹۶؛ شاه ولی و قاسمی، ۱۳۹۹؛ صدری فر و ملوی، ۱۳۹۸؛ صیادی اناری، ۱۳۹۳؛ قراتنی، ۱۳۹۳)

اصول	توضیح
<ul style="list-style-type: none"> - نگرش توحیدی به جهان هستی - خدامحور بودن اخلاق زیستمحیطی - مبنا بودن خداوند در روابط انسان و طبیعت - توجه به ابعاد معنوی طبیعت 	براساس بیانات امام علی ^(۵) ، اخلاق زیستمحیطی، اخلاقی خدامحور بوده که در این دیدگاه خداوند، خالق، مالک و حافظ زمین است؛ بنابراین صیانت از طبیعت، صیانت از مایملک خداوند است. در این دیدگاه، استفاده از پدیده‌های طبیعی براساس نیاز، جایز و استفاده نابجا منعو گردیده است. از جنبه‌های دیگر نگرش توحیدی به طبیعت، غرق نشدن در مظاهر مادی و توجه به بعد معنوی که در باطن جهان و محیط‌زیست قرار دارد.
<ul style="list-style-type: none"> - لزوم ارتباط با طبیعت - طبیعت راهنمای انسان - طبیعت محل شناخت و هدایت 	امام ^(۶) در نهج البلاғه طبیعت را راهنمای انسان معرفی نموده‌اند. ایشان شکننده‌های آفرینش آسمان، زمین، دریا و اختلاف شب و روز و تقواوت انسان‌ها در رنگ و نژاد و زبان را متذکر شده و بیان می‌دارند که جملگی آن‌ها حکایت از قدرت، علم و تدبیر خالق هستی دارد که هر انسان حقیقت‌طلب را به وجود افریننده یکتا که مظہر کامل حق و حقیقت است، رهمنم می‌سازد.
<ul style="list-style-type: none"> - حفظ و نگهداری و آبادانی طبیعت به عنوان یک وظیفه 	از دیدگاه امام ^(۷) تخریب منابع طبیعی انعکاسی از فراموش کردن خداوند و به تبع آن فراموش کردن نفس واقعی خوبیش بوده؛ فلاند آباد کردن محیط طبیعی و حفظ و نگهداری و توسعه و آبادانی عناصر آن و جلوگیری از الودگی و تخریب آن‌ها وظیفه‌ای همگانی خواهد بود.
<ul style="list-style-type: none"> - لزوم شکرگزاری نعمت - تأثیر اعمال انسان‌ها بر سلب رحمت 	همه آنچه در طبیعت و روی زمین وجود دارد، نعمت‌های خداوند بوده و تخریب و نابودی آن خود ناسپاسی و کفران نعمت الهی است. امام علی ^(۸) گاهان و اعمال خلاف فرامین الهی انسان را در سلب رحمت پروردگار نسبت به بندگان مؤثر دانسته‌اند.
<ul style="list-style-type: none"> - امنیت طبیعت از آسیب انسان - عدم افساد انسان در طبیعت 	از دیدگاه امام علی ^(۹) عوامل نابود‌کننده طبیعت، خواسته‌هایی است که از هوها و غرض‌های افراد سرچشمه می‌گیرد و ریشه‌ای در سنت‌های الهی و فواین حاکم بر جهان آفرینش ندارد. به بیان امام ^(۱۰) نابودی طبیعت به منزله فساد فی الارض خواهد بود.
<ul style="list-style-type: none"> - تأثیر طبیعت بر جسم و روان انسان - طبیعت حیات‌بخش و مایه سلامتی انسان 	امام علی ^(۱۱) در سخنان مختلفی به تأثیر طبیعت بر تأثیر طبیعت از آن تأکید نموده‌اند. از آن جمله تأثیر محیط بر خلق و خوشی اهالی بصره و رفتارهای ناپسند اعراب قبل از اسلام است. امام علی ^(۱۲) در باب تأثیر طبیعت بر سلامتی انسان، می‌فرمایند: «پر هیز از قطع درختان سرسیز بر طول عمر انسان می‌افزاید». همچنین امام ^(۱۳) در حکمتی دیگری می‌فرمایند: «... نگاه کردن به سبزی، درمان‌کننده و نشاط‌آور است».
<ul style="list-style-type: none"> - تعادل در نحوه استفاده از منابع طبیعی - بهره‌برداری از طبیعت حق همگان 	امام علی ^(۱۴) رفاه و آسایش واقعی انسان را در اعتدال و میانه‌روی و بهاندازه مصرف کردن دانسته و خطاب به فرزندشان می‌فرمایند: «ای بسرم، در معیشت و عبادت میانه‌رو باش». امام ^(۱۵) همچنین بر رعایت رفتار عادلانه و توجه و اهتمام به زیست‌بوم‌ها به طور ویژه تأکید نموده و راهکارهای عینی استفاده درست از موهبت‌های الهی را پیش روی همه انسان‌ها قرار می‌دهند.
<ul style="list-style-type: none"> - توجه به امانت‌دار بودن انسان در طبیعت - دوری از اسراف و کفران 	در دیدگاه امام علی ^(۱۶) انسان خلیفه، بنده و امانت‌دار خداوند است نه قیم مطلق طبیعت که بدلخواه در آن تصرف کند؛ فلاند افعال انسان به عنوان جاشین خداوند در زمین پاییستی متناسب با صفات فعل الهی باشد. از همین روست که در سخنان امام ^(۱۷) هر جا سخن از استفاده و برخورداری از موهاب طبیعی بوده، به دنبال آن روش صحیح برخورد با زیست‌بوم‌ها و میزان و حدود مرز چگونگی استفاده از آن‌ها بیان شده است.
<ul style="list-style-type: none"> - توجه به ویژگی ساعات مختلف روز - شب مایه آرامش 	امام علی ^(۱۸) می‌فرمایند: «... و [خداؤند] خورشید آسمان را نشانه روشنی بخش روز و ماه را نوری کمرنگ برای (زدودن شدت تیرگی) شب‌ها قرار داد ...». امام ^(۱۹) در نامه ۱۲ نهج البلاғه روشنایی روز را جهت تلاش و فعالیت و تاریکی شب را جهت آرامش و راحتی بیان می‌فرمایند.

۱. «لَا تُؤَاخِذنَا بِأَعْمَالنَا وَ لَا تَأْخُذنَا بِأَنْشَأْنَا وَ لَا تُنَزِّلنَا بِأَنْشَأْنَا رَحْمَنَكَ بِالسَّاحَابِ الْمُتَبَعِّقِ وَ الرَّبِيعِ الْمُتَبَعِّقِ وَ الْتَّبَاعِ الْمُتَبَعِّقِ سَيِّئًا وَ إِلَّا» (خطبه/۵۱)

۲. «وَ مَمَّا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ ... أَنْ يَخْرُجَ عَنْ قَطْلِ الْأَشْجَارِ الرَّطْبَةِ» (مجلسی، ۹۱۳/۳۷: ۸۶۳۱)

۳. «... الْنَّظَرُ إِلَى الْخَضْرَةِ نُشَرَّة» (حکمت/۰۰۴)

۴. «وَ افْتَصَدْ يَا بُنَى فِي مَعِيشَتِكَ وَ افْتَصَدْ فِي عِيَادَتِكَ» (مجلسی، ۴۱۲/۸۶: ۸۶۳۱)

۵. «... وَ جَعَلَ شَمْسَهَا أَيْمَةً مُبِصِّرَةً لِنَهَارِهَا وَ قَمَرَهَا أَيْمَةً مُمْحَوَّةً مِنْ لَيْلَهَا ...» (خطبه/۱۹)

نتایج بررسی نگارنده‌گان نشان می‌دهد که مهم‌ترین ویژگی‌هایی که بایستی در باب توحید و خدامحوری در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۵) موردتوجه قرار داد شامل لزوم توجه دادن به خداوند متعال به عنوان محور اصلی، لزوم بزرگ جلوه دادن شعائر الهی، تأکید بر بالاتر رفتن از عالم محسوسات و خواسته‌های طبیعی، توجه به زیبایی‌های معنوی و اولویت آن بر زیبایی‌های مادی، لزوم متذکر بودن فضاهای شهری، لزوم یادآوری و تذکر مرگ، سادگی بهترین بستر توجه به معنویت، تزیینات در راستای توجه دادن به عالم معنا و ادراکات ملکوتی، لزوم توجه به دووجهی بودن و ظاهر و باطن داشتن اشیا، تأثیر ظاهر از باطن و بالعکس، اصالت انسان و نیازهای مادی و معنوی او، عدم اصالت مستقیم فرم و کالبد به تنها‌ی، لزوم تأمین بستر تعالی معنوی، توجه به ساحت‌های مختلف حیات، توجه به مجموع نیازهای مادی و معنوی می‌شود (اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ اکبری، ۱۳۹۵؛ بخت نما، ۱۳۹۴؛ بمانیان، ۱۳۸۶؛ جعفری ۱۳۹۷؛ جعفری، ۱۳۸۶؛ جعیط، ۱۳۷۲؛ جمالی‌نژاد، ۱۳۹۳؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ رفیعیان، ۱۳۹۴؛ روح بخش، ۱۳۹۰؛ صارمی، ۱۳۸۷؛ عبداللهی و حاجی مقصودی، ۱۳۹۵؛ قراتی، ۱۳۹۳؛ کهن‌ترابی، ۱۳۹۹؛ نجفی، ۱۳۹۹؛ نقره‌کار ۱۳۹۳؛ نقی‌زاده، ۱۳۹۵؛ نوری همدانی، ۱۳۶۱).

۲-۲-۱- عدالت در ابعاد کالبدی

یکی از بارزترین ویژگی‌های فعل الهی، عدالت بوده و منشأ عدالت مدنظر حضرت علی^(۶) به حقوق الهی همه انسان‌ها باز گشته و معیارهای دیگر نظیر قراردادهای اجتماعی نمی‌تواند جای آن را بگیرد (کاظمی، ۱۳۹۶: ۱۲۴). اصل عدالت به معنای، قرار دادن هر چیز در جای مناسب خود، مهم‌ترین اصل حاکم بر هنر معماری آفرینش بوده و بر همه پدیدارهای هستی حاکم است (نقره‌کار، ۱۳۹۳: ۵۹). در رأس ویژگی‌هایی که امام علی^(۷) برای جامعه و محیط مطلوب بیان می‌دارند عدل است که نه تنها بر تنظیم روابط اجتماعی؛ بلکه بر شکل‌گیری محیط نیز تأثیر بسیاری خواهد داشت: «با هیچ چیز مانند عدالت، شهره آباد نگردیده است» (امین زاده و نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۲۲). امام^(۸) محبوب‌ترین کارها نزد حاکم را عدالت^(۹) و آن را مایه روشی چشم زمامداران معرفی می‌کنند^(۱۰) (انواری، ۱۳۹۴: ۶۴ و ۱۲۰). از دیدگاه امام علی^(۱۱) آن اصلی که می‌تواند تعادل اجتماع را حفظ کند و همه را راضی نگه دارد و به پیکر اجتماع سلامت و به روح اجتماع آرامش بدهد، عدالت

۲-۲-۲- محیط مصنوع و ساخته‌های انسان

محیط مصنوعی یا انسان‌ساخت، به محیط‌گفته می‌شود که توسط انسان ساخته و در واقع محیط زاییده تفكر و اندیشه انسان است. شهرها با تمام اجزای آن، محیط مصنوعی را تشکیل می‌دهند. خانه‌ها، مدرسه‌ها، راه‌ها و ... اجزای این محیط‌زیست محسوب می‌شوند (صیادی، ۱۳۹۸: ۲۳). امام علی^(۱۲) در کنار توصیه به حقوق انسانی بندگان خداوند، به رعایت حقوق شهرها نیز به‌طور جد تأکید می‌نمایند: «تقوا پیشه کنید، زیر شما در پیشگاه خداوند، مسئول بندگان خدا و شهرها هستید...». این بیان به لزوم اندیشیده عمل کردن در ساخت شهرها و مراقبت از این ساخته انسان تأکید می‌کند.

فضای مطلوب شهر در ظاهر و باطن می‌تواند قابلیت‌هایی متناظر با مراتب وجودی نفس انسان (نامی نباتی، حسی حیوانی، ناطقه قدسی و ملکه الهی) و مراتب هستی داشته باشد و به انسان کمک نماید تا با استفاده از ظرفیت مراتب ادراکی خود (حس، خیال، عقل، شهود) ادراک مناسبی از هستی پیدا نماید و بستر پاسخگویی به نیازهای مراتب چهارگانه نفس خود را مناسب با مقتضیات زمانی و مکانی فراهم آورد؛ لذا هر اثر انسانی؛ مانند هر مخلوق دیگری، دارای ارزشی وجودی بوده و هر اندازه بستر مناسب‌تری برای کمک به انسان در شناخت خود و هستی و ارتباط با حضرت حق فراهم آورد و زمینه رشد و تعالی انسان را برای رسیدن به مقام انسان کامل و ارتباط حداکثری با هستی مهیا نماید، دارای ارزش و مرتبه وجودی بالاتری است (نقره‌کار و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶ و ۲۷). در ادامه براساس هشت مبنا و اصول در نگاه به شهر مطلوب که از کلام امام علی^(۱۳) شناسایی شده بود، به محیط کالبدی نگریسته شده و مهم‌ترین نکات موردنظره ارائه خواهد گردید.

۲-۲-۳- توحید و خدامحوری در ابعاد کالبدی

شهرسازی اصیل اسلامی، یکی از ثمرات تمدن توحیدی بوده که مبتنی بر توحید و ایمان به خدای متعال و تولید علوم مناسب با حقیقت ایمان برای رسیدن به حداکثر قرب به خدای متعال شکل گرفته است. در نظام تعالی محور، جایگاه مادیات، جایگاه ابزار و وسائل نیل به‌سوی تکامل است نه هدف و غایت تکامل؛ زیرا غایت، رسیدن به سعادت و قرب الهی است که مادیات صرفاً می‌تواند ابزار آن باشد (رئیسی، ۱۳۹۷: ۳۵۸ و ۳۶۳). به بیان دیگر همان‌گونه که وجه تمایز دین مبین اسلام با سایر ادیان در توحید می‌باشد این وجه تمایز در بنا و کالبد شهری هم معنای مشهودی پیدا می‌کند.

۲. «الْعَدْلُ يَضُعُ الْأَمْوَالَ مَوَاضِعَهَا...» (حکمت/۷۳۴).

۳. «مَا مَمْرَأَتِ الْبَلْدَانِ بِمِثْلِ الْعَدْلِ» (آمدی، ۸۸۶، ۱۹۰۴۱).

۴.

«وَلَيَكُنْ أَحَبُّ الْأَمْوَالِ إِلَيْكَ أَوْسَطَهَا فِي الْحَقِّ وَأَعْنَهَا فِي الْعَدْلِ...» (نامه/۳۵).

۵. «إِنَّ أَفْضَلَ فَرْعَةٍ عَيْنُ الْوَلَادِ إِسْتِقَامَةُ الْعَدْلِ فِي الْبَلَادِ» (نامه/۲۵).

۱. «إِنَّهَا اللَّهُ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ...» (خطبه/۷۶۱).

رتبه حیات از آن خداوند بوده، زیرا همه تأثیرها برگشت به او داشته و هیچ‌چیز در او تأثیر نمی‌گذارد. حال اگر هر موجودی که طبق اذن خداوند از تأثیرگذاری بیشتری در جهان هستی برخوردار باشد، مرتبه حیات او بالاتر بوده و به همین میزان دارای مرگ کمتری است. مهم‌ترین ویژگی‌هایی که بایستی در باب حیات در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) موردتوجه قرار داد شامل لزوم تجلی همه اسماء الهی در آثار انسانی، لزوم توجه به روح و روان انسان و نیازمندی‌های آن، تأکید بر تفريحات سالم، آبادانی و اصلاح زمین، کمال‌گرایی و رشد در مقابل ثبات و بی‌تحرکی (مرگ)، تأمین رفاه در ابعاد کالبدی، تأکید بر فضاهای جمعی و ارتباطات اجتماعی، تأکید بر محله محوری، توجه به فضای آموزشی و کتابخانه، آب مایه حیات و زنده شدن شهر، لزوم دقت در ساخت‌وساز، اهمیت رفع آلودگی‌های بصری، توجه به پاکی از آلودگی‌های مادی و معنوی، پیوند با طبیعت و طبیعت‌گرایی در ساخت‌وسازها، توجه به زیبایی و زیباسازی، دوری از زاهدمابی افراطی و دوری از رهبانیت، دوری از افراط‌وتفريط، توجه و تأکید بر آرایه‌های الهی، لزوم رشد یک کاربری در دوران پس از بهره‌برداری، دوری از بخل در ساخت‌وسازها، لزوم حفظ میراث و آثار گذشتگان، لزوم حفظ ارتباط با گذشته، لزوم تأمین شغل و محل اشتغال، لزوم مشارکت در تأمین نیازهای جمعی، توجه به رنگ‌ها، چندمنظره پیش‌بینی کردن مکان‌های عمومی، آراستگی و بوی خوش می‌باشد (ابراهیمی، ۱۳۹۵؛ اسماعیل پور و سلیمانی، ۱۴۰۰؛ اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ انواری ۱۳۹۴؛ بمانیان و شهیدی، ۱۳۸۸؛ تاجدینی، ۱۳۹۴؛ حجتی کرمانی، ۱۳۹۷؛ خاکرنده، ۱۳۹۲؛ دشتی، ۱۳۹۱؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ شبانی، ۱۳۹۷؛ صارمی، ۱۳۸۷؛ صیادی ۱۳۹۸؛ فاضل لنکرانی، ۱۳۹۳؛ کاظمی، ۱۳۹۶؛ مرتضی ۱۳۹۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶؛ نقره‌کار، ۱۳۹۶).

۴-۲-۲-۴- کرامت انسانی در ابعاد کالبدی
اگرچه انسان کریم در کلام امام علی^(۴) دارای نشانه‌هایی است که از آن جمله حقیر بودن شهوهات در نزد او، شکیبایی، رازداری اسرار مردم و تقوا است (تاجدینی، ۱۳۹۴؛ اما بسطورکلی فارغ از هر پیش‌زمینه‌ای، انسان در نزد پروردگار، موجودی گرامی بوده^۳ و این انسان گرامی، شایسته زندگی پاک، هواز سالم، آب گوارا و زمین حاصلخیز است. امام علی^(۴) به رفاه عمومی توجهی تام داشتند و عمران و آبادانی سرزمنی‌ها و تأمین شرافتمانه و کرامت‌مدارانه مردم را از هداف حکومت خود می‌دانستند. از همین روست که در راه فقرزادی و تأمین معیشتی، گام‌هایی جدی برداشتند (کاظمی، ۱۳۹۶؛ مهمن ترین ویژگی‌هایی که بایستی

است. عدالت بزرگراهی است که همه را می‌تواند در خود بگنجاند و بدون مشکلی عبور دهد، اما ظلم و جور کوره راهی است که حتی فرد ستمگر را به مقصد نمی‌رساند^(۵) (مطهری، ۱۳۷۹: ۱۱۳).

مهمن ترین ویژگی‌هایی که بایستی در باب عدالت در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۶) موردتوجه قرار داد شامل لزوم توجه به قوا و نیازهای مختلف انسان در محیط، لزوم توجه تؤمن به نیازهای معنوی و مادی انسان، اولویت نیازهای معنوی بر مادی، اعتدال و میانه‌روی در بهره‌برداری از طبیعت، تعادل در ایجاد انواع آلودگی‌های محیطی، تقسیم عادلانه امکانات، عدم انحصار امور ستوده شده به افرادی اندک، پرهیز از امتیازدهی ویژه و حبس امکانات، مبارزه با احتکار و انحصار طلبی، اجتناب از قطببندی شهر، حفظ توازن و تناسب محیط شهری، تساوی شهروندان در بهره‌برداری از حداقل امکانات، عدم تبعیض در دسترسی به خدمات، رد حاکمیت رخوت، تنبیلی و بی‌مسئولیتی، لزوم توجه خاص به اقسام ضعیف و مستضعفان در توزیع امکانات، اعتبار نابرابری در توزیع به نفع محرومان و نابرابری به نفع توده‌ها در مقایسه با خواص، کفايت و کفاف در ساخت‌وساز، عدم خلقت به بطالات، منوعیت شرک (بتتسازی و بتپرستی)، عدم اسراف و لزوم مصرف بهینه، پاسخ به نیازها با کاربری‌های متناسب آن، مکان‌بایی نیازها در مکان مناسب، تأکید بر تعادل رفتاری و لزوم ایجاد فضاهای فراغتی و تفریحی، منمنع بودن استثمار، رعایت برابری و مساوات بین شهروندان، لزوم توجه به تفاوت‌های جسمی و روحی در بین مردان و زنان می‌شود (امین زاده و نقی‌زاده، ۱۳۸۱؛ ثقفي، ۱۳۷۴؛ داداش‌بورو و همکاران ۱۳۹۴؛ دشتی، ۱۳۹۹؛ دشتی، ۱۳۹۰؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ رحیمی و نقی‌زاده، ۱۳۹۵؛ سبحانی تبریزی، ۱۴۳۹؛ سعد قرائتی، ۱۳۹۳؛ کاظمی، ۱۳۹۶؛ گندمی، ۱۳۹۵؛ مولائی ۱۳۹۹؛ ناظریان، ۱۳۹۸؛ نجفی، ۱۳۹۸).

۴-۲-۳- حیات در ابعاد کالبدی

حیات واقعی در دیدگاه امام علی^(۷) موقوف به درک مبدأ حیات است. ایشان می‌فرمایند: «اگر ندانی از کجا آمدہ‌ای هرگز نخواهی دانست که به کجا می‌روی^۸». بسطورکلی حیات به معنای تعامل با پدیده‌های پیرامون و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از آن‌ها است. هر چه تأثیرگذاری بیشتر باشد حیات از رتبه بالاتری برخوردار خواهد بود. بالاترین

۱. «... فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَ مَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ فَالْجُنُونُ عَلَيْهِ أَشْبَقُ» (خطبه^(۵))

۲. «إِنَّ لَمْ تَعْلَمْ مِنْ أَيْنَ جِئْتَ لَمْ تَعْلَمْ إِلَى أَيْنَ تَذَهَّبُ» (ابن ابی الحدید، ۴۰۴۱: ۲۹۷۱۰۲)

۳. «وَلَقَدْ كَرِمَنَا بَنِي آدَمَ ...» (اسراء ۷/۰)

بی باران و بی شمر به مثابه شهر مرده، اصل نفی اعتدا، ضرورت حفظ اموال، توجه به آرامش بخش بودن مسکن، پرهیز از آلودگی های صوتی، لزوم حفظ حریم خصوصی، امنیت برای ساکنین درون خانه، توجه به استحکام ساخت و ساز و عدم کم فروشی در این زمینه، لزوم تأسیس نهاد امنیتی و انتظامی، امنیت و سلامت راهها، امنیت در برابر عناصر طبیعی می باشد (اسماعیل پور و سلیمانی، ۱۴۰۰؛ امین زاده و نقیزاده، ۱۳۸۱؛ دشتی، ۱۳۷۹؛ دشتی، ۱۳۹۰؛ دشتی، ۱۳۹۱؛ سعد، ۱۳۹۹؛ شبانی، ۱۳۹۷؛ صدری فرومولوی، ۱۳۹۹؛ غنیزاده، ۱۳۸۵؛ قرائتی، ۱۴۰۱؛ نقره کار، ۱۳۹۳؛ نقیزاده، ۱۳۸۸).

۶-۲-۲- آزادی در ابعاد کالبدی

اسلام در عین حال که دینی اجتماعی بوده و فرد را مسئول جامعه می شمارد؛ اما حقوق و آزادی افراد را نیز نادیده نمی گیرد و شخصیت فردی را غیراصیل نمی داند: «همانا روح آدمی حالت شادابی و پذیرش و افسردگی و امتناعی دارد، پس در حالت شادابی و پذیرش اقدام به کارهای مورد علاقه کنید، زیرا اگر قلب به کاری مجبور گردد، دچار کوری و ناآگاهی می گردد^(۴). از همین روست که امام علی^(۴) می فرمایند: «و مرا نیامده است و نشاید که شمارا به چیزی و دار کنم که خوش ندارید^(۵)» (نظریان، ۱۳۹۸: ۱۰۸).

البته بایستی توجه داشت که آزادی به معنای قدرت انتخاب یک از چند، خود یک پدیده مطلوب ضروری برای حیات انسانی است؛ اما آزادی را موقعی می توان در منطقه زیبایی ها و ارزش ها قرار داد که در راه کمال و رشد آدمی به مرحله اختیار یعنی خیرگویی و خیرگرایی منتهی گردد (جعفری، ۱۳۸۶: ۲۲۶). مهم ترین ویژگی هایی که بایستی در باب آزادی انسان در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) در مورد توجه قرار داد، شامل لزوم هماهنگی ظاهر و باطن، عدم اصالت نواوری یا سنت گرایی به تنها یا معیار اصلی فرمان خداوند و عقل، عدم آزار و اذیت در هم جواری ها، زیبایی معقول ناشی از آزادی انسان، مطلوب تر از زیبایی محسوس اعم از طبیعی و هنری، احترام به تفاوت ها، لزوم عدم بی توجهی به عیوب آشکار و لزوم عدم تجسس در خصوص امور پنهان، عدم ورود و تهدید حریم خصوصی، دوری از خود نمایی، تفاخر و برتری جویی، تشویق به سادگی و رعایت حیا می باشد (اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ انواری، ۱۳۹۴؛ بخت نما، ۱۳۹۴؛ حجتی کرمانی، ۱۳۹۷؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ قرائتی، ۱۳۹۳؛ مرتضی، ۱۳۹۵؛ مولایی، ۱۳۹۴؛ نقره کار و همکاران، ۱۳۸۷).

در باب کرامت انسان در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) مورد توجه قرار داد شامل لزوم توجه به تمام مراتب نفس انسان، سهولت و دوری از سختی، نفی افکار و عقاید باطل و خرافی، رفع فقر و برخورداری تمامی افراد جامعه از حداقل امکانات، توجه به اقسام خاص از جمله معلولین، کودکان سالمدان و پیروان سایر ادیان و احترام به آنان، عدم تقليد و تشابه به پیروان سایر مکاتب و غیر مسلمانان، تأکید بر حقوق همسایگی، نهی از ایجاد فضاهای لغو و تبلیغ بیهوده گذرانی، لزوم اشتغال به کار و دوری از بیکاری، تأکید بر وجود پررنگ فضاهای آموزشی و تربیتی، نفی کوچکسازی مسکن و بلند مرتبه سازی، احترام به مالکیت خصوصی مشورت کردن با و مشارکت دادن افراد در امور، رضایت عمومی، شناخت استعدادها و کشف قابلیت ها، قناعت به دارایی ها و دوری از حرص، توجه به فرودستان در امور مادی و به فرادستان در امور معنوی و توانگری به منزله موطن می باشد (اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ حسینی، ۱۳۹۳؛ حکیم، ۱۳۹۳؛ رئیسی، ۱۳۹۷؛ رفیعیان، ۱۳۹۴؛ سعد مسعودی، ۱۳۹۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶؛ مولائی، ۱۳۹۸؛ ناظریان، ۱۳۹۸؛ نقره کار و همکاران، ۱۳۸۷).

۶-۲-۳- امنیت در ابعاد کالبدی

امنیت برای تکوین و استقرار یک جامعه شهری از نیازهای اولیه و ارزشی اساسی به شمار می رود. اولین دعا یکی که حضرت ابراهیم^(۴) درباره محل سکونت خانواده اش از خداوند خواست نیز امنیت است^۱. اهمیت امنیت تا بدان جا است که ایشان طلب امنیت را بر طلب رزق در این دعا مقدم داشته اند (صارمی، ۱۳۸۷: ۴۷). از همین روست که امام علی^(۴) در سخنان مختلفی به اهمیت امنیت محیطی اشاره می فرمایند: «بدترین وطن ها جایی است که ساکن اش در امان نباشند^۲» و همچنین: «بدترین شهرها، شهری است که در آن امنیت نباشد^۳.

شهری امنیت دارد که امنیت مادی و معنوی برای شهروندانش به ارمغان بیاورد. در واقع در شهر مطلوب، امنیت در همه ابعاد آن یعنی امنیت جسمی، روحی، معنوی و اعتقادی برای شهروندان خود فراهم می کند. مهم ترین ویژگی هایی که بایستی در باب امنیت در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) مورد توجه قرار داد، شامل جلوگیری از آزار و اذیت مردم، پاک کردن محیط از هر گونه آلودگی، ضرورت وجود حریم در ساخت و سازها، اصالت فضای حضور انسان ها، جلوگیری از اتلاف، تأمین امکانات اولیه در شهرها، تأمین زمینه امنیت اعتقادی و روانی، جلوگیری از سختی، شهر

۱. «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمَ رَبِّ أَجْعَلْ هَذَا بَلَدًا عَامِنًا وَأَرْقَ أَهْلَهُ مِنْ أَنْتَمْ إِنَّمَّا يَأْتِي اللَّهُ وَالنَّبِيُّ وَالْيَوْمَ الْأَكْبَرُ...» (بقره/ ۲۶)

۲. «شَرُّ الْأَوْطَانَ مَا لَمْ يَأْمُنْ فِيهِ الْقَطَّانُ» (آمدی، ۰۱۴۰، ۰۱۴۱، حدیث ۰۴)

۳. «شَرُّ الْبَلَادِ يَنْدَدُ لَا أَمَنَ فِيهِ» (آمدی، ۰۱۴۱، ۹۰۴، حدیث ۳۱)

۴. «إِنَّ لِلْقُلُوبَ شَهْوَةً وَ إِقْلَالًا وَ إِذْبَارًا فَأَتُوهَا مِنْ قَبْلِ شَهْوَتِهَا وَ إِقْتَالِهَا فَإِنَّ الْقُلُوبَ إِذَا أَكْرَهَ عَمَى» (حکمت ۳۹۱/۳۹۱)

۵. «... وَ لَيْسَ لِي أَنْ أَخْيَلَنَّ عَلَى مَا تَكْرُهُونَ» (خطبہ/ ۸۰/۲)

عناصر هستی امانتی بوده در دست انسان و تصرف در امانت، باید همراه با امانتداری باشد و بی‌صرف ماندن یا بدبصرف کردن، بی‌اعتنایی به این امانت است (قرائتی)، ۱۳۹۳: ۲۶ و ۳۷). از طرف دیگر حدود مصرف و تعیین مصاديق آن نیازمند توجه به شرایط زمانه دارد (دشتی، ۱۳۷۹: ۱۷) و نگاه به شرایط زمانه در ساخت‌وسازها نیز بسیار اهمیت داشته و نمی‌توان هر نوع مصرفی چه کم و چه زیاد در هر زمانه‌ای را بدون توجه به شرایط آن زمان به دوره‌های دیگر تسری داد. مهم‌ترین ویژگی‌هایی که بایستی در باب مالکیت در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) مورد توجه قرار داد، شامل اصالت فایده‌گرایی و پرهیز از بی‌بهوده‌کاری، جلوگیری از اتلاف و اسراف در ساخت‌وسازها، دوری از تجملات و جلوگیری از ایجاد بستر غرور و تکبر، دوری از خیانت در ساخت‌وساز، دوری از فخرفروشی و برتری جویی و لاضر و لاضرار به عنوان حدومرز مالکیت می‌شود (خاکرنده، ۱۳۹۲؛ دشتی، ۱۳۹۰؛ صارمی، ۱۳۸۷؛ صیادی، ۱۳۹۸؛ قرائتی، ۱۳۹۳؛ مرتضی، ۱۳۹۵).

۳- نتیجه‌گیری

شهرسازی ایرانی - اسلامی بایستی نشان دهد که از این سرزمین برآمده و با گذشته خود تعلق مفهومی دارد و این تعلق مفهومی و معنایی با گذشته است که می‌تواند شهرسازی ما را با هویت نماید. کلام امامان معصوم^(۴) به عنوان افرادی که زبان گویای علم و دین هستند، می‌تواند ظرایف و دقایق بسیاری را در اختیار ما قرار دهد و بازشناسی نکات و ویژگی‌های شهر مطلوب از کلام این بزرگان که مطلوب نه تنها زمان گذشته؛ بلکه در زمان حال نیز هست، می‌تواند در دستیابی به شهرسازی و شهر مطلوب یاریگر ما باشد؛ ولیکن متأسفانه آثار بجا مانده از ایشان همچنان حاوی نکات بسیاری بوده که از دیدگان ما مغفل مانده است. در این‌بین مایه مسرت است که اگرچه روزگاری نهج البلاغه و سایر متون حاوی کلام امام علی^(۴) نه تنها به عنوان متنی ادبی شناخته می‌شند؛ ولیکن امروزه مقاھیم نهج البلاغه و سایر منابع حدیث، مورد توجه اهل تحقیق و پژوهش نیز قرار گرفته است.

مراد از شهر مطلوب، یک جامعه زمینی است که در عین رفع دغدغه‌های دنیوی انسان، مانعی برای رسیدن افراد به سعادت در آن وجود نداشته باشد. زمینه حداکثری امکانات معنوی و مادی در این شهر، باعث گرایش اکثر افراد به روحیه خداپروردی و خدامحوری می‌شود؛ لذا تبیین این شهر با نگاه صرفاً دنیوی امکان‌پذیر نیست. در پژوهش حاضر، نگارنده‌گان براساس نتایج تحقیقات قبلی خود که منجر به استخراج منابع، مبانی و اهداف شهر مطلوب و درنهایت کلان نظریه شهرسازی گردیده بود به یکی از ابعاد سه‌گانه

۲-۲-۷- نظم در ابعاد کالبدی

توجه به نظم تا بدان جا مهمن بوده که امام علی^(۴) در وصیتشان به تمامی اعصار بشر این موضوع را تأکید می‌نمایند: «... من شما و تمام فرزندان و خاندانم و کسانی را که این وصیت‌نامه به آن‌ها مرسد به تقواي الهی و نظم در کارهای خود و اصلاح ذات‌البین توصیه می‌کنم...». نظم می‌تواند دو جنبه حسی و عقلی داشته باشد. نظم حسی به این معناست که آدمیان با حواس خود می‌توانند پدیده منظم را در کنند اما نظم عقلی به این معناست که آدمیان براساس قاعده عقلی یعنی ساختیت می‌توانند پدیده منظم را در کلام امام علی^(۴) بین علت و معلول، درک می‌کنند که پدیده منظم و دارای هدف باید از ناظمی حکیم و با شعور نشأت گرفته باشد. امیر مؤمنان علی^(ع) نیز در تعبیری به این قاعده ساختیت اشاره می‌کنند: «... آیا ممکن است ساختمانی بدون سازنده یا جنایتی بدون جنایت کار باشد ...».

مهم‌ترین ویژگی‌هایی که بایستی در باب نظم در ابعاد کالبدی در کلام امام علی^(۴) مورد توجه قرار داد، شامل لزوم هدفمندی و داشتن جهت‌گیری الهی در کارها، لزوم القای جهت قبله در شهر (نقش ایمان در ایجاد نظم)، لزوم وجود و همچنین اهتمام به برپایی نشانه‌ها و تجلی الهی، لزوم ارتباط ظاهر و باطن، هماهنگی بین اجزای شهر همانند هماهنگی اجزای طبیعت، لزوم تقسیم کاری، رعایت اندازه و مقدار، توجه به مقدورات و امکانات، توجه به اهم و مهم، تلاش در کارهای مقدور، توجه به سلسله‌مراتب، توجه به شرایط منطقه و اقلیم، تنظیم نحوه ارتباط با دیگران، توجه به قلمروهای خصوصی و عمومی، رعایت حریم و محرومیت، آمده کردن زمینه‌ها، لزوم وحدت و دوری از پراکندگی، لزوم تعاملات مستحکم اجتماعی و نفی فردگرایی، مسئولیت‌پذیری در قبال شهر، طبیعت و همه آفریدگان، اهمیت زمان و توجه به اوقات زمانی روز، لزوم وجود نظارت اجتماعی، لزوم نظارت بر ساخت‌وساز در شهرها، لزوم وجود نظارت پنهان، لزوم پوشاندن عیب‌ها، در اولویت بودن ساختن صحیح از ابتدا، لزوم وجود تفاوت‌ها، لزوم توجه به کارهای کوچک و مداوم (آهستگی و پیوستگی) و لزوم وجود حد و اندازه برای رشد شهر می‌شود (انواری، ۱۳۹۴؛ جمالی‌نژاد، ۱۳۹۳؛ حکیم، ۱۳۹۳؛ خاکرنده، ۱۳۹۲؛ رئیسی ۱۳۹۷؛ طباطبایی، ۱۳۹۴؛ فاضل لنکرانی، ۱۳۹۳؛ نقره‌کار ۱۳۹۶؛ نقره‌کار، ۱۳۹۶الف).

۲-۲-۸- مالکیت در ابعاد کالبدی

مالکیت جواز هر نوع تصرف و هرگونه مصرف نیست. همه

۱. «... أَوْصِيَكُمَا وَ جَمِيعَ وَلَدِي وَ أَهْلِي وَ مِنْ بَلْقَهِ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظِيمَ أَمْرِكُمْ وَ صَلَاحَ ذاتِ بَيْتِكُمْ ...» (نامه/ ۷۴)

۲. «... هَلْ يَكُونُ بِنَاءٌ مِنْ غَيْرِ بَانٍ أَوْ جِنَانَةٌ مِنْ غَيْرِ جَانٍ ...» (خطبہ/ ۵۸۱)

۴- منابع

- مبانی فکری انسان، ارتباطات انسانی و ابعاد عینی و کالبدی در شهر مطلوب پرداخته و در این راستا بر ابعاد عینی و کالبدی و به طور مشخص به محیط طبیعی و مصنوعات انسانی تمرکز گردیده است. در این راستا هشت مبنای توحید و خدامحوری، عدالت، حیات، کرامت انسانی، امنیت، آزادی، نظم و مالکیت در ابعاد عینی و کالبدی را از کلام امیرمؤمنان علی^(۴) مورد مذاقه قرار دادیم.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). نهج‌البلاغه. قم: انتشارات مشهور.
 - _____. (۱۳۷۹). امام علی^(۴) و علم و هنر. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین(ع).
 - _____. (۱۳۸۶). امام علی(ع) و تفريحات سالم. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین^(۴).
 - _____. (۱۳۹۰). امام علی^(۴) و اقتصاد اسلامی. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین^(۴).
 - _____. (۱۳۹۱). امام علی^(۴) و بهداشت و درمان. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین^(۴).
 - _____. (۱۳۹۹). امام علی(ع) و تفريحات سالم. قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین^(۴).
 - _____. (۱۳۹۵). علی در کلام علی^(۴). قم: بهار ابراهیمی، قدرت الله. (۱۳۹۵). علی در کلام علی^(۴). قم: بهار دل‌ها.
 - ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید. (۱۴۰۴). شرح نهج‌البلاغه. مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی^(۴).
 - اسکندری، آزاده. (۱۳۹۹). حیدر. قم: کتابستان معرفت.
 - اسماعیل‌پور، علی و سلیمانی، غلامعلی. (۴۰۰). «تصویر شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی». آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، ۲، ۴۷-۹۰.
 - اسماعیلی، محسن. (۱۳۹۶). نگاهی نو و گذرا به نهج‌البلاغه: درس‌های ماندگار. تهران: سروش.
 - اصغری، فربد؛ عابدیان، سید حسن و مرادخانی، احمد. (۱۴۰۰). «حق حیات حیوانات از منظر روایات». پژوهش‌نامه علوم حدیث تطبیقی، ۱۵ (۸)، ۲۷۵-۲۹۵.
 - اکبری، حسین. (۱۳۹۵). جاذبه نهج‌البلاغه: بیانات چهل داشتمند مسلمان و مسیحی در عظمت نهج‌البلاغه و بیان علل جاذبه نهج‌البلاغه. قم: مهر امیرالمؤمنین^(۴).
 - امین‌زاده، بهناز و نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۱). «آرمان شهر اسلام: شهر عدالت». صفحه، ۲۵، ۱۲ (۱۲)، ۲۱-۳۱.
 - انواری، حسین. (۱۳۹۴). راهبردهای مدیریت اسلامی: عهدنامه مالکاشتر. تهران: امیرکبیر.
 - آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰). غرر الحكم. (تصحیح مهدی رجایی). دارالكتاب الاسلامی.
 - بخت‌نما، نرگس. (۱۳۹۴). مثل‌های قرآنی با مروری بر کلام علی و فاطمه^(۴). قم: مرکز نشر هاجر.
 - بمانیان، محمدرضا و شهیدی، شریف. (۱۳۸۸). «نقش خدامحوری در شکل‌دهی به ساختار، اجزا و عملکردهای معماری اسلامی ایران». کتاب ماه هنر، ۱۲۷ (۱)، ۵۵-۴۶.
 - بمانیان، محمدرضا. (۱۳۸۶). «بررسی نقش خدامحوری در معماری مسلمانان». مهندسی صنایع و مدیریت تولید، ۱۸ (۵)، ۴۴-۳۷.
 - پارسانیا، حمید. (۱۳۹۰). «فلسفه حقوق بشر از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی». حکمت اسراء، ۳ (۱).
 - تاجدینی، علی. (۱۳۹۴). نمادها و نشانه‌ها در نهج‌البلاغه. تهران: انتشارات مدرسه.

- شباني، مسعود. (۱۳۹۷). نقش امام على^(۵) در گسترش فرهنگ و تمدن اسلامي (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده الهيات و عمارت اسلامي، دانشگاه قم.
- قرآن کريم.
- صارمي، حميدرضا. (۱۳۸۷). ساختار شهر اسلامي: ويزگي‌های فرهنگي، اجتماعي، اقتصادي و كالبدی شهر برگرفته از مبانی دین اسلام. تهران: سازمان شهرداری‌ها.
- صارمي، حميدرضا و کشاورزي، شيماء. (۱۴۰۰). «تبیین اندیشه آرمان شهری را رویکرد شهر اسلامی در دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی». *فصلنامه علمي نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*, ۱۱(۴)، ۱۸۲-۱۵۷.
- صدری فر،نبي الله و مولوی، محمد. (۱۳۹۹). «بازشناسی شاخصه‌های ارزشی و شکلی در شهرسازی اسلامی براساس آموزه‌های دینی». *فصلنامه علمي نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*, ۱۰(۱).
- صیادي انصاری، نسرین. (۱۳۹۸). حفاظت از محیط‌زیست در آموزه‌های امام على^(۶). تهران: تو شناخت.
- طباطبایي شیرازی، سید محمد. (۱۳۹۴). شرح بیانی از نهج‌البلاغه: پيری زودرس. قم: سبط اکبر^(۷).
- عبداللهي، مهدی و حاجي مقصودي، مقصوده. (۱۳۹۵). «معرفت الله در نهج‌البلاغه». *پژوهشنامه نهج‌البلاغه*, ۴(۱۶)، ۹۱-۹۵.
- عماد، سيد على و سناي راد، عباسلي. (۱۳۸۷). مؤلفه‌های شهر اسلامي. نخستین همایش آرمان شهر اسلامي، دانشگاه اصفهان.
- غنى‌زاده، مسعود. (۱۳۸۵). نگاهي به شهر در تمدن اسلامي. راهبرد ياس، ۷(۱).
- فضل لنکرانی، محمد. (۱۳۹۳). آين کشورداری از دیدگاه امام على^(۸). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامي. فراهانی فرد، سعید و فراهانی فرد، محمدعلى. (۱۳۹۲). «محیط‌زیست و نظام اخلاقی آن در اسلام». *معرفت اقتصاد اسلامي*, ۸(۴)، ۱۶۶-۱۵۲.
- قبادي، علي‌رضا. (۱۳۹۳). ويزگي‌های شهر از منظر نهج‌البلاغه. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ريزي شهر تهران، دبيرخانه شهر اسلامي - ايرانی.
- قراتني، محسن. (۱۳۹۳). سیمای مسکن و شهر اسلامي. تهران: مؤسسه فرهنگي درس‌هایي از قرآن.
- ______. (۱۴۰۱). «امنيت در قرآن». *مرکز فرهنگي درس‌هایي از قرآن، تاریخ مراجعت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۹*, قابل دسترس در: <https://gharaati.ir/?p=9224>.
- کاظمي، سيد محمد. (۱۳۹۶). سيره فرهنگي - ارتباطي امير المؤمنين على^(۹) در دوران حکومت. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق^(۱۰).
- کهن تراي، ميشم. (۱۳۹۹). روش تحقیق و پژوهش علمی در نهج‌البلاغه. قائن: دانشگاه قائنات.
- گندمی، سید على‌اکبر. (۱۳۹۵). کارگاه آموزشی نگرشی دیگر به آرمان شهر اسلامي. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
- مجلسي، محمدمباقر. (۱۳۶۸). بحار الانوار. بيروت: دار احياء التراث العربي.
- مرتضى، هشام. (۱۳۹۵). اصول سنتي ساختوساز در اسلام. (ترجمه ابوالفضل مشكيني و کیومرث حبیبي). تهران: مرکز
- نقفي، ابراهيم. (۱۳۷۴). الغارات. (ترجمه عبدالمحمد آيتی). وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي.
- جعفرى، سيد محمدمهدي. (۱۳۹۷). زندگاني تحليلي امام على^(۱۱). قم: دارالحدیث.
- جعفرى، محمدتقى. (۱۳۸۶). زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام. تهران: نشر کرامت.
- جعیط، هشام. (۱۳۷۲). کوفه: پیدایش شهر اسلامي. (ابوالحسن سروقد). مشهد: پژوهش‌های اسلامي.
- جمالی نژاد، مهدى. (۱۳۹۳). گرددگري اسلامي. اصفهان: انتشارات آرما.
- حجتی کرماني، محمدجواد. (۱۳۹۷). صد کلمه مولا على^(۱۲). تهران: اطلاعات.
- حسيني، رضا. (۱۳۹۳). سيره اقتصادي امام على^(۱۳). تهران: کانون اندیشه جوان.
- حکيم، سيد محمدتقى. (۱۳۹۳). الهم از گفتار على^(۱۴). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامي.
- خاکرند، شكرالله. (۱۳۹۲). سير تمدن اسلامي. قم: مؤسسه بوستان كتاب.
- خاکزند، مهدى. (۱۳۹۴). درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن و اسلام. قم: مرکز بين‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- داداشبور، هاشم؛ علیزاده، بهرام و رستمی، فرامرز. (۱۳۹۴). گفتمان عدالت قضائي. تهران: آذرخش.
- داودي، محمد و وجданى، فاطمه. (۱۳۹۶). «مبانی و اهداف تربیت زیستمحیطی از دیدگاه آیت‌الله جوادی». *اخلاق و حیانی*, ۵(۱)، ۲۹-۵.
- رحيمي، داود و قنبرى نيك، سيف الله. (۱۳۹۶). «بازخوانی عدالت اجتماعي در ارتباطات ميان فردی از منظر نهج‌البلاغه». *اسلام و مطالعات اجتماعي*, ۵(۱)، ۵۸-۱.
- رحيمي، ليلا و نقى‌زاده، محمد. (۱۳۹۵). «تجلى عدالت اجتماعية در شهر اسلامي». *هويت شهر*, ۱۰(۲).
- رضابي، بروانه. (۱۳۸۹). «نگاهي به حقوق حيوانات در اخلاق محیط‌زیست اسلام از منظر نهج‌البلاغه». *معرفت اخلاقی*, ۳(۱)، ۱۵۹-۱۴۵.
- رفيعان، محسن. (۱۳۹۴). گفتاري پيرامون کلان نظرية شهرسازی عبادت محور. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ريزي شهر تهران.
- روح‌بخش، على. (۱۳۹۰). امام على^(۱۵). قم: ورع.
- رئيسي، محمد منان. (۱۳۹۷). معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگي اسلامي (از تشریح وضع مطلوب تا تحلیل وضع موجود). قم: انتشارات دانشگاه قم.
- سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۳۹). شوری در قرآن و نهج‌البلاغه. قم: انتشارات توحید.
- سعد، غصان. (۱۳۹۹). حقوق بشر از دیدگاه امام على^(۱۶). (ترجمه سید محمدحسن عابدي). تهران: هنگام.
- شاه ولی، منصور و قاسمي، على‌اصغر. (۱۳۹۶). «تبیین پارادایم توحیدی آموزش صیانت از منابع طبیعی و محیط‌زیست». پژوهش‌های اخلاقی, ۲۸(۷)، ۱۸-۱.

- مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- مسعودی، محمد اسحاق. (۱۳۹۶). حريم خصوصی و نظارت اجتماعی از منظر قرآن و نهج البلاغه. قم: دفتر نشر معارف.
- مشکینی، ابوالفضل و رضایی مقدم، علی. (۱۳۹۳). «بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگسازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی ایرانی». شهر پایدار، (۱).
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۹). سیری در نهج البلاغه. تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). بیام امام امیرالمؤمنین^(۴). تهران: دارالكتب الاسلامیه.
- مولائی، محمد. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی اندیشه‌های اقتصادی امام علی^(۴) در نهج البلاغه با عقاید برخی اقتصاددانان. همدان: انتشارات دانشگاه بولی سینا.
- مولایی، محمد. (۱۳۹۴). «آزادی در نظام حکومت اسلامی از منظر نهج البلاغه». پژوهشنامه نهج البلاغه، ۱۱ (۳)، ۱۶-۱۱.
- ناظریان، شهناز. (۱۳۹۸). بحث‌های انسان معاصر در کلام امام علی^(۴). تهران: انتشارات نوشتاخ.
- نجفی، مریم؛ نقی‌زاده، محمد؛ طغیانی، شیرین و محمدی، محمود. (۱۳۹۹). «تدوین متنون شهرسازی بر پایه متون ارزشمند ایرانی». مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، ۸ (۱)، ۶۲-۴۱.
- نجفی، مهدی. (۱۳۹۹). طراحی ساختمان مسکونی از منظر مبانی و آداب اسلامی. مشهد: حوزه علمیه خراسان.
- نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۹۶ الف). «امنیت و پاکی؛ ویژگی‌های شهر مطلوب». ماهنامه صدبرگ، (۹).
- نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۹۶ ب). نسبت اسلام با مراحل پنجم گانه در فرایندهای انسانی نظریه سلام (SALAM). تهران: دانشکده معماری دانشگاه علم و صنعت ایران.
- نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۹۳). تعامل ادراکی انسان با ایده‌های فضایی در معماری. تهران: امیرکبیر.
- نقره‌کار، عبدالحمید. (۱۳۸۹). مبانی نظری معماری. تهران: دانشگاه پیام‌نور.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ حمزه نژاد، مهدی و رنجبر کرمانی، علی‌محمد. (۱۳۸۷). درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی. تهران: پیام سیما.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ مظفر، فرهنگ و تقدير، سمانه. (۱۳۹۳). «بررسی قابلیت‌های فضایی معماری برای ایجاد بستر پاسخگویی به نیازهای انسان از منظر اسلام». مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۵ (۴)، ۳۴-۲۱.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۵). شهر علوی (شهر آرمانی تحقق‌پذیر در دنیا). تهران: انتشارات خورشید باران.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۸). «طرح کلی برنامه جامع احیاء شهر اسلامی». کتاب ماه هنر، ۱۳۶ (۱)، ۴-۱۳.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۷). شهر و معماری اسلامی (تجلييات و عينيات). اصفهان: انتشارات مانی.
- نوری همدانی، حسین. (۱۳۶۱). خوارج از دیدگاه نهج البلاغه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- یعقوبی، ابوالقاسم. (۱۳۸۰). «اسلام و محیط‌زیست». حوزه، ۳۴۱-۱۰۵.

Natural and Built environment in the Ideal city from the view of Imam Ali

Seyed Mohammad Sadegh PourYazdanParast¹/ Hamidreza Sarmi^{*2}/ Seyed Ali Safavi³

Received: 2024/04/06

Accepted: 2024/09/01

Available Online: 2024/09/22

Abstract

In the new world, by considering the issues to be emerging, the background of the issues in Islamic thought is no longer discussed. Since this deficiency is also observable in city and urban studies, Muslim thinkers are concerned with explaining various issues, especially the principles governing the physical dimensions of the ideal city of Islam, from the source of revelation. Meanwhile, the speech of the infallible imams (AS) was based on the two criteria of reason and Sharia, in which we could not expect the negative consequences and damages of the current views. In the current research, we aim to obtain the view of Imam Ali (AS) regarding the principles governing the physical dimensions as one of the three dimensions of the ideal city, based on the eight principles introduced in the authors' previous research, including Tawhīd and Godcenteredness, justice, life, human dignity, security, freedom, order, and ownership. In this regard, the research method is a combination of text and content analysis and meta-analysis methods, and library sources, including hadith sources, commentaries, and other people's research, have been used to collect the information. The results of the research show that the ideal city, like other components of creation, will be for man and his perfection, and this city will provide only the opportunity for man to achieve his main position, that is, Caliph of Allah. Therefore, everything in this society is a tool to serve man, develop his dignity, and finally reach the holy goal of meeting Allah.

No. 91 / Autumn 2024

21-35

Keywords: Ideal city, Nature, Built environment, Imam Ali (AS), Nahj al-Balāghah.

-
- 1- Ph.D. Candidate in Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
 - 2- Associate Professor, Department of Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
 - 3- Assistant Professor, Department of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

* Corresponding Author: saremi@modares.ac.ir